

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ МЕЖДУ СОБОЙ И С ДРУГИМИ ЯЗЫКАМИ. ПРОБЛЕМЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

*Капніна Г. І.
Донбаський державний педагогічний університет*

МЕТОД ОПИСОВО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ЗІСТАВЛЕННЯ У КОНТРАСТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті наголошено на актуальності контрастивних досліджень у сучасному мовознавстві; визначено методи, що застосовуються для зіставного аналізу фразеології; простежено, яким чином перекладачами ведеться пошук найбільш адекватного варіанту фразеологізму в мові перекладу в словниках, укладених з застосуванням методу описово-лексикографічного зіставлення.

***Ключові слова:** контрастивна фразеологія, зіставний аналіз, метод описово-лексикографічного зіставлення.*

Незважаючи на одвічне прагнення народів ідентифікувати себе як окрему націю, а значить, наголосити на своїй відмінності від інших, довести своє право існувати незалежно від сусідів, виокремити свій національний характер, відшукати власну національну ідею і, як засіб для реалізації перерахованих вище заходів, зберегти свою власну мову чистою та недоторканою, уникнути глобалізаційні процеси, характерні для розвитку суспільства останніх десятиріч, вже не вважається можливим. Перетворення технологічного та економічного характеру, притаманні нашому сьогоденню, виключають шанс існувати ізольовано від інших народів, культур, мов. Всі ці зміни призводять у тому числі й до того, що уникнути впливу названих факторів на свою мовну систему більше неможливо.

В результаті того, що в останні роки тенденційною стала відкритість народів, спостерігається їх готовність до спілкування та співпраці, наукові розвідки вчених різних галузей були спрямовані на пошуки схожих рис та

відмінностей між спорідненими та неспорідненими культурами, а, отже, і мовами.

Неабияка роль у налагодженні нових контактів відводиться спеціалістам, які працюють на теренах перекладознавства. Переклад – це не пам'ятка минулого (навіть якщо йдеться про переклад часово дискантних творів), а живий витвір літератури, що з однієї культури переходить у творчо трансформованому вигляді в контекст іншої культури, вступаючи з ним у тісну взаємодію і, тим самим, продовжуючи своє життя у ньому [2, с. 8].

Те, що сьогодні дійсно характеризує переклад – це багатогранний контекст стосунків між двома культурами, між двома світами думок і відчуттів [19, с. 10]. Недарма автори посібника “Мир перевода или Вечный поиск взаимопонимания” підкреслюють, що у процесі перекладу, як правило, треба перекладати не з мови на мову, а з культури на культуру [18, с. 68]. Таким чином, справедливим є твердження, згідно з яким перекладач наводить містки між культурами, наукою, політикою різних народів, що результує їх взаємозбагачення [5, с. 32].

Відомо, що для носіїв різних мов характерними є розбіжності лінгвоетнічних частин їх комунікативних компетенцій. Навіть перекладачі-початківці помічають, що лексичні системи двох мов у багатьох випадках не збігаються. На це є причини історичного, культурного, географічного, демографічного і подібного характеру [5, с. 38]. Перекладознавець К. Латишев називає це лінгвоетнічним бар'єром [9, с. 32], який утворюють наступні перешкоди:

- різні системи мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП);
- неспівпадіння норм МО та МП;
- неспівпадіння мовних норм (узусів) МО та МП;
- розбіжності преінформаційних запасів носіїв МО та МП.

Вивченням перерахованих потенційних мовних перепон у спілкуванні між двома народами займається численна когорта філологів. В цьому сенсі актуальним вже не перше десятиріччя є зіставне мовознавство, що розглядається як розділ лінгвістики, в рамках якого досліджують мови незалежно від їх спорідненості з метою виявлення спільних рис та розбіжностей на різних рівнях мовної структури.

Нашу увагу привернули методи контрастивних досліджень фразеології двох неспоріднених мов – української та німецької. До вивчення означеної проблеми в останні роки долучалось багато науковців.

Так, питанню контрастивного дослідження фразеології присвятили свою увагу Ю. Аваліані, Р. Зорівчак, Н. Каїка, В. Лазарович, В. Мокієнко, С. Муніца, О. Райхштейн, Л. Ройзензон, Е. Ротт, Е. Солодухо, М. Фабіан, Н. Шадрін.

Над розробкою проблеми зіставлення німецької фразеології з українською та російською працювали А. Білоус, А. Гусева, Д. Добровольський, О. Долгополов, Л. Коканіна, М. Красавський, К. Крушельницька, Н. Любчук, В. Малигін, О. Неведомська, Л. Попова, Р. Сафіна, П. Табах'ян, К. Ушакова, Ф. Траутманн, Ю. Фірсов.

Вітчизняні мовознавці В. Гаврись, С. Денисенко, А. Жовківський, О. Кудіна, К. Мізін, О. Пророченко втілили практичні результати своїх наукових пошуків у німецько-українських та україно-німецьких фразеологічних словниках.

Виходячи з аналізу наукової літератури, зазначимо, що переважна кількість контрастивних досліджень реалізується на основі зіставного методу. Як стверджує вітчизняний теоретик мовознавства М. Кочерган [6, с. 13], його об'єктом є вивчення різних мов – споріднених і неспоріднених, метою – шляхом зіставлення виявити спільні, однакові (ізоморфні) й відмінні, специфічні (аломорфні) риси зіставляваних мов у звуковій, словниковій і граматичній системах. На основі цього методу створюють зіставні граматики мов, порівняльні типології мов та двомовні перекладні й диференційні словники.

Спираючись на дослідження Р. Сафіної [14, с. 6], констатуємо, що контрастивна фразеологія має на меті якісний аналіз і інвентаризацію досліджуваних фразеологічних одиниць, тобто, на перший план тут виходить контраст (зіставлення): фразеологічна одиниця однієї мови – фразеологічна одиниця іншої мови. Має відбутись індивідуальний аналіз фразеологічних пар, що порівнюються, з врахуванням мовних та екстралінгвістичних факторів, при чому в межах порівнюваних фразеологізмів спочатку зіставляються компоненти, а потім – фразеологічні одиниці як ціле. Тільки потім відбувається зіставлення мікросистем.

Варто підкреслити, що у контрастивній фразеології існує три основних методи дослідження: порівняльно-зіставний, структурно-типологічний, ареальний. Перший передбачає аналіз подібних фразеологічних фактів у споріднених (порівняльний метод) та неспоріднених мовах (зіставний метод); другий сприяє поглибленому вивченню особливостей побудови фразеологічних образів незалежно від того, чи мови споріднені, чи ні; за третім методом вивчаються фразеологізми, що входять до певного географічного району мовної і культурно-історичної спільності [1, с. 180-181]. Названі методи створюють передумови для розробки загальної теорії фразеології, однак, як переконливо свідчать дослідження вітчизняних учених, їх коло в останні роки значно поширилось.

Так, російський дослідник В. Мокієнко пропонує широку палітру методів для зіставного аналізу фразеології [11]: метод структурно-семантичного моделювання (спирається на зіставлення ідеографічних полів,

має за ціль виявлення універсальї і диференційних структур в системах, що зіставляються); метод структурно-гніздового зіставлення (полягає в тематичній комплектації компонентів фразеологічних одиниць); метод валентнісного зіставлення (виявляє ієрархічну градуїзованість квоти ідеоматичності фразеологічних одиниць, що зіставляються); метод семантико-діахронічного зіставлення (полягає в контрактивному аналізі “картин світу”, запрограмованих в фразеологічних підсистемах); метод еквівалентного зіставлення (направлений на пошуки семантико-стилістичних наборів фразеологічних відповідників в мовах, що описуються, незалежно від їх образних та структурних характеристик); метод функціонально-комунікативного зіставлення (виявляє квалітативні та квантитативні подібності та розбіжності соціолінгвальних характеристик фразеологічних систем в мовах, що зіставляються); метод описово-лексикографічного зіставлення (узагальнює досвід інтерпретації фразеології у двомовних словниках). Вибір кожного з методів залежить від цільової мети зіставлення, від специфіки мов, що зіставляються, від набору матеріалу, що підлягає аналізу.

В центрі нашої уваги – останній з перерахованих методів. Розглянемо докладніше, як презентується цей метод у вітчизняному мовознавстві. Спочатку варто наголосити, що саме у такій трактовці аналізований нами метод ще не набув широкого вжитку і є авторським нововведенням (В. Мокієнко). Втім, стає зрозумілим, що ґрунтується він на описовому методі, мета якого – дати точний і повний опис мовних одиниць. Суть методу полягає в інвентаризації та систематизації мовних одиниць. Описовий метод має велике практичне значення, оскільки пов’язує лінгвістику з суспільними потребами. На його основі створено так необхідні описові граматики різних мов і тлумачні, орфографічні, орфоепічні та інші нормативні словники [6, с. 12]. Компонент “лексикографічний” в назві аналізованого нами методу позначає, звісно, що об’єктом досліджень, які реалізуються за його допомогою, є лексикографічні джерела. Таким чином, в результаті контрастивного дослідження лексикографічних джерел, в яких запропоновано своєрідну “інвентаризацію” фразеологічних одиниць і подано їх переклад (в двомовних словниках), дослідники мають можливість отримати об’єктивну інформацію про значення того чи іншого фразеологізму в мові оригіналу.

На думку В. Мокієнка, саме метод описово-лексикографічного зіставлення є природнім породженням лексикографічної практики, яка здавна реєструвала фразеологічні одиниці і надавала їх еквіваленти [11].

Відомо, що фразеологічні словники можуть бути різних видів: тлумачні та перекладні за змістом, алфавітні та ідеологічні за структурою (в останніх – ідеологічних – вся фразеологія зібрана навколо двох розділів: граматики та

стилістики [15, с. 288]). Однак для всіх них спільним є те, що у фразеологічних словниках зібрано усталені звороти, яким дається тлумачення і стилістична характеристика [6, с. 255]. Російський практик перекладу С. Флорін, пропонуючи підбірку найнеобхідніших у роботі перекладача з більш ніж 10 словників, вважає, що для успішної роботи представника цієї професії в ній неодмінно має бути двомовний фразеологічний словник [17, с. 57].

Слід зауважити, що одним з основних завдань при укладанні двомовних фразеологічних словників (якнайменше, цього прагнуть їх автори) є те, що фразеологічній одиниці, скажімо в німецькій мові, має відповідати, наприклад, український фразеологічний еквівалент. Аналізовані нами словники [3; 7; 10; 12; 13] (з них один [7] презентується автором як посібник, так як містить вправи для студентів; інший [3] – як словник-довідник) доводять цей факт, принаймні, переважній більшості німецькомовних усталених одиниць в якості перекладу запропоновані українські варіанти з необхідним значенням. Втім, беручи до уваги визначення фразеологізму як відносно стійкої, соціально зумовленої лексико-граматична єдності двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи в основі, досить часто уже стертого образу цілісне переосмислене значення, автоматично відтворюється мовцями як готова до використання одиниця мови [5, с. 168], стає в нагоді постулат Л. Міщенка: “Там, де слово має значення не саме по собі, а лише як частина цілого, треба перекладати ціле, не зважаючи на значення окремих лексем” [19, с. 34]. Отже, в процесі перекладу філолог може зіткнутись з двома типами проблем.

По-перше, вибір фразеологічного еквіваленту. К. Латишев пояснює, що при перекладі фразеологізми ототожнюються за значенням. Що ж стосується їх змісту, то він може співпадати практично повністю, частково, або не співпадати зовсім [9, с. 143]. Вибір найбільш вдалого відповідника носить тут ситуативний характер, тобто визначається не стільки значенням лексичних одиниць, скільки прийнятими у мові перекладу вживанням слів або виразів у тій чи іншій ситуації. Іноді для виявлення актуального значення буває недостатньо одного речення. У деяких випадках необхідний більш широкий контекст [8, с. 7].

Якщо перекладач не знаходить фразеологічний еквівалент за допомогою двомовних фразеологічних словників, то тут, на думку К. Латишева, слід користуватись одномовним дистрибутивним словником, статті котрого, як правило, розкривають усі способи вираження найбільш регулярно повторюваних семантичних параметрів відносно основного слова словникової статті [9, с. 138]. Однак аналіз тлумачних фразеологічних словників виходить за рамки нашої розвідки.

По-друге, в окремих випадках фразеологізм не вдається перекласти фразеологізмом. У таких випадках двомовні фразеологічні словники пропонують, як правило, декілька синонімічних варіантів, що не є усталеними одиницями в мові перекладу. В будь-якому випадку, при підборі остаточного варіанту для фразеологізму в мові оригіналу лінгвіст завжди повинен мати на увазі аксіоматичне твердження російського науковця А. Фьодорова, який констатує, що узагальнюючий алегоричний зміст при перекладі фразеологізмів переважає над прямими значеннями окремих слів, і навіть якщо останні тісно пов'язані з будь-якими поняттями, характерними в національному плані, прагнення відтворити їх в перекладі передає лише їх форму, затемнюючи зміст [16, с. 228].

Не можемо погодитись з видатними дослідницями лексикології німецької мови, які стверджують, що “фразеологічні одиниці лише відтворюються в мові, а не створюються в ній знову” [15, с. 224]. Сьогодні, в час стрімкого розвитку науки і техніки, коли нові поняття й слова з'являються в мові як ніколи часто, лексичний запас кожної мовної системи не тільки швидко поповнюється новими усталеними одиницями, а й реагує на реалії сьогодення зміною значень тих фразеологізмів, які раніше вже використовувались носіями певної мови з конкретним усталеним значенням. Підтвердженням цього факту є неабиякий інтерес до окресленої проблеми з боку мовознавців, які працюють в галузі контрактивної фразеології.

Не викликає сумнівів той факт, що на ці процеси мають реагувати укладачі фразеологічних словників. Втім, не можемо не доєднатись до принципової позиції Я. Барана, який наголошує на недосконалому багатьох фразеологічних словників, що з'являються в останній час в вітчизняних видавництвах. Дослідник стверджує, що нові типи фразеологічних словників мають відповідати сучасним вимогам, а для цього треба узагальнити й систематизувати всю фразеологічну практику, використати здобутки попередників. Типологічний аналіз дозволяє сформулювати специфічні завдання для кожного фразеологічного словника, створити можливості щодо розробки системи фразеологічних словників національної мови. Він кладе край безсистемності однотипних фразеологічних словників, довідників і збірників, що дублюють один одного [11, с. 188].

Таким чином, можна констатувати, що серед багатьох методів, які застосовуються в контрактивній фразеології, саме описово-лексикографічне зіставлення є найбільш поширеним укладанні двомовних словників, а також при аналізі фразеологічного фонду німецької й української мов у процесі підбору перекладачем найбільш прийняттого варіанту перекладу фразеологізму з німецької на українську мову. Використання означеного методу не виключає можливості застосування інших, широко представлених палітрою методів для зіставного аналізу фразеології.

Проведена нами розвідка не вичерпує всього кола питань в означеній галузі. Вектор подальших наукових пошуків може бути направлений на детальний аналіз наявних в Україні німецько-українських фразеологічних словників, що буде імпульсом для створення й українсько-німецького фразеологічного довідника та в подальшому – повноцінного словника.

Л і т е р а т у р а :

1. *Баран Я. А.* Фразеологія : знакові величини : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. *Гаврись В. І.* Діахронічний аспект німецької фразеології / В. І. Гаврись // Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – У 2 т. – Т. 2. – С. 355–366.
3. *Денисенко С. Н.* Німецько-українсько-російський словник-довідник. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови / С. Н. Денисенко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 288 с.
4. *Зорівчак Р. П.* Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
5. *Кияк Т. Р.* Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 543 с.
6. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 368 с.
7. *Кудіна О.* Перлини народної мудрості. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.
8. *Кучер З. І.* Практика перекладу : навчальний посібник для студ. вищ. вавч. заклад. / З. І. Кучер, М. О. Орлова, Т. В. Редчиць. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 504 с.
9. *Латышев Л. К.* Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз) / Лев Константинович Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 280 с.
10. *Мізін К.* Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
11. *Мокиєнко В.* О методологии сопоставительного исследования русской и немецкой фразеологии [Електронний ресурс] / В. М. Мокиєнко. – Режим доступу до документу : http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Rossica-38/Rossica-38_41.pdf
12. Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – у 2 т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1981. – 418 с.
13. Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – у 2 т. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1981. – 328 с.
14. *Сафина Р.* Сопоставительная фразеология немецкого и русского языков / Римма Абельхаеровна Сафина. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2004. – 35 с.

15. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / Мария Дмитриевна Степанова, Ирина Ивановна Чернышева. – М. : Высшая школа, 1962. – 310 с.
16. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : для ин-тов и фак-тов иностр. языков. Учеб. пособие / Андрей Венедиктович Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, М. : ООО “Издательский дом “ФИЛОЛОГИЯ ТРИ”, 2002. – 416 с.
17. Флорин С. Муки переводческие : практика перевода / Сидер Флорин. – М. : Высш. шк., 1983. – 184 с.
18. Чужакин А. Мир перевода, или вечный поиск взаимопонимания / А. Чужакин, П. Палажченко. – М. : Р. Валент, 1999. – 159 с.
19. Mishchenko L. A. Theorie und Praxis des Übersetzens. Lehrbuch / L. A. Mishchenko, O. M. Turtschenko. – Winnyzja : NOWA KNYHA, 2003. – 176 S.

Капнина Г. И. Метод описательно-лексикографического сопоставления в контрастивных исследованиях немецкой и украинской фразеологии.

В статье подчеркнута актуальность контрастивных исследований в современном языкознании; определены методы, которые применяются для сопоставительного анализа фразеологии; прослежен путь поиска переводчиками наиболее адекватного варианта фразеологизма в языке перевода в словарях, составленных с применением метода описательно-лексикографического сопоставления.

Ключевые слова: контрастивная фразеология, сопоставительный анализ, метод описательно-лексикографического сопоставления.

Капнина G. I. Contrast descriptive-lexicographical method in contrastive studies of the german and Ukrainian phraseology.

The article highlights the topicality of contrastive studies in modern linguistics as well the methods used for the contrastive phraseological analysis. The article provides an observation of the ways the translators look for the best appropriate variant of the phraseological unit translation in the dictionaries compiled with the help of the contrast descriptive-lexicographical method.

Keywords: contrastive phraseology, contrast analysis, contrast descriptive-lexicographical method.

**Колесникова И. А.
ГВУЗ “Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетмана”**

О НЕКОТОРЫХ ПАРАДОКСАХ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В статье проанализированы некоторые парадоксы языковой ситуации в современной Украине.

Ключевые слова: языковая ситуация, современная Украина, парадокс.